

روش های ساخت سفال کلپورگان قرن هاست که دست نخورده باقی مانده است.

کلپورگان، میراث دیرینه بلوچ

از شش هزار سال پیش از میلاد اولین نشانه پیدایش کوره بخت، در صنعت سفال دیده می شود و در سه هزار و پانصد سال پیش از میلاد چرخ سفالگری ساده ای که با دست حرکت می کرد ساخته شد. پیدایش چرخ سفالگری تحوّل بزرگی را در این صنعت بوجود آورد و در گذر زمان ساخت سفال تغییرات عمده ای را به خود دید. اما در استان سیستان و بلوچستان سفال کلپورگان ویژگی های متمایزی به نسبت سایر سفال ها دارد. مشخصه ای که کلپورگان را از بقیه مناطق متمایز می کند سفالگری آن است که شیوه ساخت آن با قدمتی حدود ۴ تا ۶ هزار سال قبل هنوز دست نخورده باقی مانده است. همین ویژگی می تواند ارزش این نوع سفال را به میزان قابل توجهی بالا ببرد. به ویژه اگر گردشگران به این منطقه رهسپار شوند. «کلپوره» نام گیاهی با مصرف دارویی ویژه منطقه بلوچستان است و کلپورگان روستایی است در ۲۵ کیلومتری شهرستان سراوان و در ۳۹۰ کیلومتری جنوب زاهدان. یادداشت حاضر ویژگی این نوع سفالگری را شرح می دهد.

شغل اکثریت مردم منطقه سراوان کشاورزی است و عمدتاً خرما، مرکبات و سبزیها را کشت و بهره برداری می کنند. اما تنها مشخصه ای که کلپورگان را از بقیه مناطق متمایز کرده سفالگری آن است که شیوه ساخت آن با قدمتی حدود ۴ تا ۶ هزار سال قبل هنوز دست نخورده باقی مانده و تنها کارگاهی که هنوز به شیوه بدوی فعال و پا برجا کارش را ادامه می دهد کارگاه سفال کلپورگان است.

در طول تاریخ هنر سفالگری متعلق به زنان بوده است زیرا مردان به شکار و یا کشاورزی می‌پرداختند و بنابر شواهد تاریخی زنان ابداع کنندگان هنر سفالگری بوده‌اند. برای تهیه سفال کلپورگان از چرخ سفالگری استفاده نمی‌شود و تمام سفالینه‌ها با روشهای سنتی و بدیع و به کمک دست انجام می‌شود. در سفالینه‌ها لعاب به کار نمی‌رود و طرحها و نقشهای آن کاملاً هندسی است که نقش‌های باستانی را تداعی می‌کند. این طرح‌ها معمولاً شامل یک دایره توخالی یک دایره توپر و یک خط است که با هم ترکیب یافته‌اند. ماده تزئین‌کننده آن رنگی است از سنگ تیتوک که در آب حل می‌شود.

سفال گران خاک را از فاصله ۲ تا ۳ کیلومتری کارگاه یعنی معدن خاک رس مشکوتان تامین می‌کنند. این خاک در قدیم توسط چهارپایان یا سبدهای مخصوص (کچو) به کارگاه حمل می‌شد اما امروز به وسیله بیل مکانیکی از زمین برداشته می‌شود و با کمپرسی به کارگاه می‌آید.

سفالگران برای جداسازی ناخالصی از خاک ابتدا آن را سرند می‌کنند و سپس آن را در حوضچه دوطبقه ای می‌ریزند و به آن آب اضافه می‌کنند. سپس خاک را داخل آب به هم می‌زنند تا ذرات خاک در آب به صورت معلق درآید. بعد دوغاب حاصل را از صافی و لوله به حوضچه دوم که با اولی اختلاف سطح دارد و پایین‌تر است منتقل می‌کنند و برای اینکه ناخالصی‌ها از حوضچه اول به حوضچه دوم وارد نشوند معمولاً داخل لوله مذکور چند توری تعبیه می‌کنند تا آخرین ذراتی که در محلول باقی مانده جدا شوند.

دوغاب را در حوضچه دوم به مدت دو روز نگه می‌دارند تا آب آن بخار شود و بعد گل به دست آمده را با مقداری از همان خاک قبلی ورز می‌دهند تا آماده کار شود. در اصطلاح محلی مخلوط به دست آمده «هاجک» نام دارد و رنگ این مخلوط معمولاً خاکستری متمایل به سبز روشن است. اما پس از پخت در کوره به رنگ نارنجی درمی‌آید. تا این مراحل از کار به عهده مردان است اما مراحل دیگر که نیاز به دقت و ظرافت دارد توسط زنان هنرمند کلپورگان با دست صورت می‌گیرد. شاید یکی از دلایلی که زنان همان روش سنتی خود را نسبت به چرخ سفالگری ترجیح می‌دهند خاک منطقه باشد که به راحتی انعطاف پذیر است و قدرت چسبندگی زیادی هم دارد.

به باور کارشناسان صنایع دستی تکنیک‌های ساخت سفال این منطقه همان روش‌های چنددهزار سال قبل است و همین روش ابتدایی و بسیار ساده است که هنر سفالگری کلپورگان را منحصر به فرد جلوه داده است. در منطقه بیشتر دو روش برای ساخت ظروف به کار می‌رود.

شیوه نقاشی این گونه سفالها نیز جالب است. ابتدا یک قطعه کوچک از سنگ تیتوک را روی یک قطعه بزرگتر که مقداری آب بر روی آن ریخته شده می‌سایند و با عمل سایش ذرات حاصل از آن به خوبی در آب حل می‌شود سپس به وسیله یک تکه چوب کوچک به اندازه چوب کبریت که معمولاً از جنس چوب درخت خرماسن نقاشی‌ها روی سفال انجام می‌شود.

نقش‌ها و طرح‌ها

تمام تولیدات سفالی پس از ساخت ده روز در معرض تابش

آفتاب قرار می‌گیرد تا کاملاً خشک شود. قبل از اینکه به کوره برود به وسیله رنگ تیتوک رنگ‌آمیزی می‌شود تا ظرف همراه با رنگ در یک زمان پخته شود. این نقش‌ها اغلب از طرح‌هایی با ریشه‌های طبیعی تشکیل شده و بسیار ساده و تا حدی انتزاعی نقاشی شده‌اند. این نقش‌ها نقطه نقطه و سنتی هستند.

نقش‌های گل زنجیره موج درخت خرما و... نه به صورت مکتوب در جایی نقش بسته‌اند که سفالگران از روی آنها نقاشی کنند و نه از نقش‌های سایر سفالها و یا دیگر صنایع دستی محلی اقتباس شده‌اند بلکه تمامی طرح‌ها ناشی از تخیل زنان و دختران محلی است که سینه به سینه به ایشان منتقل شده است.

در گذشته پخت با هیزم انجام می‌شد. هنوز یک خانواده در کلپورگان به همین صورت عمل می‌کند. اما در کارگاه سازمان صنایع دستی دو کوره به صورت حفره ای بزرگ در دل دیوار ساخته شده و سوخت آن نفت است. در هر کوره ششصد سفالینه پخته می‌شود و بین ۱۸ تا ۲۲ ساعت در حرارت ۹۵۰ درجه در کوره می‌ماند و ۴۸ ساعت طول می‌کشد تا کوره سرد شود.

شاید از نظر اقتصادی و تامین معاش تولید سفال سنتی کلپورگان در عصر جدید مقرون به صرفه نباشد و شاید بهتر باشد نیروی کار این بخش را در جاهایی به کار گیریم که از نظر بهره‌وری و بازدهی نیروی انسانی مناسب‌تر است اما رها کردن این هنر غنی به معنای تخریب تمدنی ۶ هزار ساله است. آنچه که به این هنر اهمیت ویژه‌ای بخشیده عدم تغییر روش‌های ساخت آن در طی یک دوره ای طولانی است که مطالعه‌ی جدی باستانشناسان و مورخان را می‌طلبد.